

Załącznik do Regulaminu Regionalnej Odznaki Krajoznawczej PTTK „Twierdza Osowiec”

Twierdza Osowiec – rosyjska twierdza z 2. poł. XIX w., położona na terenie osady Osowiec-Twierdza, należącej do gminy Goniądz w powiecie monieckim, znana z 6,5-miesięcznej obrony podczas I wojny światowej. Nigdy nie została zdobyta – stąd jej późniejsze obiegowe określanie „rosyjskie Verdun”. W skład twierdzy wchodziły 4 forty: Centralny – fort nr 1, Zarzeczny – fort nr 2, Szwedzki – fort nr 3 i Nowy – fort nr 4. Pierwsze trzy forty projektował inż. woj. ppłk Rościsław Krassowski, natomiast fort IV inż. woj. kpt. szt. Nestor Bujnicki, ten sam, który projektował Twierdzę Modlin. Fort IV był pierwszym i jedynym fortem w Imperium Rosyjskim, którego obiekty w całości wylewano jako betonowe monolity. Główną pozycję obronną stanowił Fort Centralny, będący cytadelą twierdzy. Przedmoście na prawym brzegu rzeki Biebrzy tworzyła tzw. pozycja za rzeką z Fortem nr 2, nazywanym Zarzeczny oraz pozycje wysunięte „Sośnieńska” i „Las Białoszewski”. Twierdza Osowiec stanowiła prototyp współczesnego rejonu umocnionego oraz przykład skutecznego połączenia elementów fortyfikacji stałej i polowej. Fort I (Centralny) był obiektem o niespotykanej wielkości (2,6 km w obwodzie). Na jego terenie oprócz budowli bojowych znalazły się dwupiętrowe ceglane koszary dla wojska, lazaret, baraki magazynowe, ceglane i drewniane domy dla kadry oficerskiej oraz cerkiew. Obecnie spośród czterech fortów Twierdzy Osowiec tylko dwa są w stanie „używalności” (Fort I i Fort III). Fort II (Zarzeczny), zniszczony podczas działań wojennych, jest pod nadzorem starostwa powiatowego w Mońkach i wejście na teren fortu jest niebezpieczne. Fort IV (Nowy) jest również zniszczony, znajduje się na terenie Biebrzańskiego Parku Narodowego i przez jego teren została wytyczona turystyczna trasa historyczno-przyrodnicza. Fort I (Centralny) i Fort III (Szwedzki) są własnością wojska; Fort III jest niedostępny, jednak Fort I dzięki działaniom Osowieckiego Towarzystwa Fortyfikacyjnego (OTF) w chwili obecnej jest częściowo udostępniony dla turystów i ma wytyczone trasy do zwiedzania. Na terenie Fortu Centralnego znajduje się Muzeum Twierdzy Osowiec, którym opiekuje się Osowieckie Towarzystwo Fortyfikacyjne. Twierdza Osowiec jest jednym z największych zimowych skupisk nietoperzy w kraju.

Obiekty, które należy zwiedzić do przyznania odznaki:

1. **Fort I (Centralny)** – najstarsza część fortyfikacji Twierdzy Osowiec. Zwiedzanie fortu odbywa się z przewodnikiem, ponieważ w forcie stacjonuje jednostka Wojska Polskiego. Większość budowli wzniesionych w jego wnętrzu już nie istnieje, zachowała się część elementów obronnych i schronów koszarowych. Na południe od prowadzącej do fortu bramy znajduje się blok koszar nr 38, w którym mieści się małe muzeum. Podczas zwiedzania z przewodnikiem można zobaczyć dobrze zachowane betonowe pozycje dla piechoty i artylerii przeciwsturmowej, schrony pogotowia i kaponiere broniące fosy. Na zewnątrz fortu – po północnej stronie – możemy zobaczyć bramę, kaponierę i mur Carnota przy suchym odcinku fosy, a po wschodniej stronie, przy śluzie położonej w pobliżu mokrej fosy, dobrze zachowany polski schron bojowy z 1939 r., powstały w wyniku przeróbki blokhauzu obrony drogi krytej. Jego uzbrojenie stanowiły dwie armaty kalibru 75 mm, mające za zadanie wspierać obronę schronów pozycji Giełczyn.
2. **Fort II (Zarzeczny)** – najbardziej na północ wysunięty fort Twierdzy Osowiec, którego zadaniem była obrona przeprawy przez Biebrzę. W wyniku działań obydwu wojen światowych, a także powojennych wysadzeń i rozbiórek, fort został w znacznym stopniu zniszczony – dobrze widoczne są tylko pozostałości stropu. Z pięciu polskich schronów z okresu międzywojennego dwa zniszczono prawie całkowicie, a jeden w znacznym stopniu. Ocalał jednak jeden z ciężkich schronów mających pierwotnie, dawniejszą austrowęgierską pancerną wieżę wysuwalno-obrotową – zachowały się elementy przedpancerza i mechanizmu wysuwania. Ostatni z polskich schronów wybudowanych w Forcie II znajduje się w najlepszym stanie i ma zamontowaną unikalną w skali kraju rosyjską obserwacyjną kopułę pancerną. Na wschód od Fortu II, po wschodniej stronie

drogi krajowej nr 65 Białystok – Ełk, tuż za mostem nad Biebrzą, przy wieży widokowej położony jest wysadzony polski tradytor artyleryjski z 1939 r., przewrócony siłą wybuchu i leżący na stropie.

3. **Fort III (Szwedzki)** – niedostępny dla zwiedzających, zajęty przez wojsko.
4. **Fort IV (Nowy)** – najbardziej na zachód wysunięte umocnienie Twierdzy Osowiec, dostępne do zwiedzania. Fort został wysadzony w powietrze, ale ruiny schronu głównego można zwiedzać bez ograniczeń.
5. **Pozostałe fortyfikacje** – na północ od Fortu I, w lesie za osiedlem mieszkaniowym, po zachodniej stronie drogi, znajdują się dobrze zachowane betonowe schrony baterii dalekosiężnych armat kalibru 150 mm. Nieco bardziej na północ, przy rozwidleniu dróg, położony jest częściowo zniszczony schron piechoty. Po wschodniej stronie drogi prowadzącej w kierunku Biebrzy, na tzw. Górze Skobieliwa, znajdują się ruiny wieży pancernej i prochowni oraz pozostałości schronów obserwacyjnych, pozbawionych kopuł pancernych. W ich wnętrzach znajdują się wykonane na przełomie 1944 i 1945 r. napisy propagandowe, wykonane smarem czołgowym przez żołnierzy radzieckich.

Twierdza Osowiec na mapie z 1916 r.

